

ELHAGYNI BUDAPESTET

„A tolnaiak meghívtak bennünket hozzájuk és mi anyámmal elfogadtuk a meghívást. A Nyugati pályaudvar közel volt, megtudtuk mikor indul vonat vidékre és második kísérletre fel is jutottunk a vonatra. Kalandos utazás ígérkezett. Két fiatal lány és még anyám sem volt öregasszony. Mindhárman igyekeztek a lehető legöregebben öltözni. Pénzünk bőven volt. Az egyik lány a harkányi fürdő tulajdonosának¹⁴ a lánya volt, az apja bőven ellátta pénzel. A cipője tele volt százpengősökkel és ha egy elrongyolódott, akkor kidobta és vette elő a következőt. Az első állomás Kiskunfélegyháza volt, ahol néhány napra megálltunk. A piac tele volt minden jóval, mintha nem is közvetlenül egy háború után lennénk. A következő állomás Szeged volt, ahová sötétbe érkeztünk. A vonat az állomáson kívül állt meg és az első helyre betértünk, ahol befogadtak bennünket. Itt aludtunk és csak reggel vettük észre, hogy egy orosz átmeneti szálláson aludtunk. Szerencsére egyetlen orosz katona nem tért be egész éjszaka. Gyorsan elhagytuk a helyet és kimentünk a pályaudvarra. Hamarosan sikerült egy vonatot kapni Szekszárdra, ahol átkeltünk a Dunán és egy hét vonatkozás után megérkeztünk Tolnára, ahol Györgyi szülei – az apja¹⁵ volt a falu főjegyzője – örömmel fogadtak minket és megköszönték anyámnak, hogy épségben hazahozta a lányukat. Rövid ideig voltunk a vendégeik: anyám a plébánián vezette a konyhát, én pedig egy halász családhoz kerültem. Ott kezdtem a polgári iskolát. A tanév végével én is visszamentem Pestre. Anyám már korábban hazament.”

Vincze János Farkas

Két levél egy erzsébetvárosi „csillagos ház”-ból

A XX. századi Magyarország történetének egyik legtragikusabb korszakába nyújtanak betekintést a lentebb közölt levelek. Mielőtt azonban megidéznénk őket, röviden történelmi kontextusba helyezzük ezen forrásokat.¹

A KORSZAK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Közismert tény, hogy a magyar zsidóságot fokozatosan érték korlátozások az 1920-as évektől kezdve, noha kétségtelenül a legdrasztikusabb változás az ország 1944. március

14 Antal György 1934 és 1948 között vezette Harkányfürdőt. (A harkányi gyógyvíz és fürdőkultúra bibliográfiája. [1825–2015]. Szerk.: Gyánti István–Kiss Zoltán. Csorba Győző Könyvtár, Pécs. 2016. 277.)

15 Csik Jenő 1945-ben öngyilkos lett, miután a városban található 20–50 év közötti férfiakat robotra hívták, majd elhurcolták a Szovjetunióba. (Eljön-e még olyan kor, amikor nem kell félni? Múltidézés Kis Jánosné Mária néniével. Tolnai Hírlap XX. évf. 7. sz. 2010. július. 7. 7.)

1 Készület az MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport keretén belül. Esty Miklósnak a Szent István Társulat Irattárában őrzött hagyatéka 2014–2015-ben lett rendezve és digitalizálva. Ld. Sági György: Esty Miklós pápai világi kamarás hagyatékának rendezése a MTA–PPKE 'Lendület' Egyháztörténelmi Kutatócsoport keretén belül. Levéltári Szemle LXV. 2015. 4. sz. 82–99.

19-i német megszállásával következett be, azt megelőzően az egyre jobban gyülekező nehézségek ellenére Európa más szegleteihez képest itt még „jobb” körülmények között élhettek, noha helyzetük fokozatosan vált egyre bizonytalanabbá már a '30-as évek során. Ezúttal nem vállalkozunk a zsidótörvények részletes elemzésére, a munkaszolgálatosok helyzetének leírására, minderről számtalan helyen olvashatunk a szakirodalomban.²

Az antiszemitizmus nem volt újkeletű dolog Magyarországon, noha egyértelmű, hogy nagy különbség volt a két világháború közötti, a második világhétség alatti és a még ezeket megelőző, még az Osztrák–Magyar Monarchia idejében tapasztaltak között.³ A korlátozások mértéke fokozatosan bővült a '20-as évektől addig, mígnem a német megszállást követően a magyar zsidóságnak az élete és egzisztenciája is veszélybe került, ezek a személyek, legyenek akár az izraelita hiten avagy konvertiták vagy neofiták, származási alapon mindnyájan meg lettek bélyegezve. A nyilas hatalomátvételt követően ez még fokozottan is igazzá vált, teljes létbizonytalanság lett a magyar zsidók osztályrésze.⁴

A németekkel kollaboráló magyar hatóságok a német megszállást követően hozzáfogtak a zsidóság összegyűjtéséhez, majd deportálásához. A kormányzó mozgástere ekkorra egyre jobban beszűkült, ennek ellenére nemzetközi nyomásra a fővárosi zsidóság deportálását sikerült még megakadályoznia. A vidéki zsidóság sokkal nagyobb veszteséget szenvedett.⁵ A hitleri ideológia és Szálasi Ferenc⁶ követői ugyanezt a sorsot szánták a német- és/vagy nemzetiszocializmus-ellenes magyar politikusoknak (pl. Sigray Antal⁷ gróf), és más, általuk megvetett kisebbségnek (pl. cigányság). Rendes körülmények között a nyilasoknak esélye sem lett volna hatalomra jutni, ismeretes, hogy korábban erejéhez mérten a Horthy-rendszer⁸ kordában igyekezett tartani a hungaristákat (pl. Szálasi is megjárta a börtönt). A lakosság körében sem volt akkora a támogatottságuk, hogy hatalomra juthattak volna. 1944-re viszont a német befolyás, majd pedig azoknak az ország területén való jelenléte, valamint, hogy a germanofil katonai vezetők mellett Horthy lábai alól egyre inkább kicsúszott a talaj, ez segítette politikai előretörésüket; továbbá, noha Szálasi Hitler⁹ sem tartotta sokra, arra megfelelt, hogy a nemzetiszocialista német érdekeket kiszolgálja,

2 Vö. pl. *Romsics Ignác*: Magyarország története. Budapest, 2017. 417–418.; *Szita Szabolcs*: Halálérőd. A munkaszolgálat és a hadimunka történetéhez 1944–1945. Budapest, 1989.

3 Vö. *Jehuda Hartman*: Amikor antiszemita eszmék és zsidó törvények találkoznak. Magyarország esete. Múlt és Jövő LXXIX. 2018. 1. sz. 79.

4 *Romsics Ignác*: Magyarország története. Budapest. 2017. 421.; *Ránki György*: 1944. március 19. Magyarország német megszállása. Budapest, 1978. Vö. *Török Bálint*: 1944. március 19. – 1. Magyar Szemle–Új folyam XXIX/XIII. 2004. 3–4. sz. 101–116. és *Uő.*: 1944. március 19. – 2. Magyar Szemle–Új folyam XXIX/XIII. 2004. 5–6. sz. 73–88.; valamint *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 2001.

5 Kb. 760–780 ezer főt érintett Magyarország, közülük a legtöbben, 200–220 ezer fő élt a fővárosban. Budapestben kb. 160 ezer fő a neológ irányzatot követte, 40 ezer fő körül volt a keresztény zsidók létszáma. Vö. Budapesti zsidók. In *Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság*; <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=16> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 26.)

6 Szálasi Ferenc (1897–1946) hungarista politikus, a Nyilaskeresztes Párt vezetője, 1944–1945 között Magyarország nemzetvezetője.

7 Sigray Antal, alsó- és felsősorányi gróf (1879–1947) legitimista és pacifista németellenes politikus, 1920-tól nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1939-től felsőházi tag. Utóbbi minőségében hurrolták el a német megszállást követően Mauthausenbe. Férfiágon veled halt ki a Sigray család.

8 Horthy Miklós, nagybányai vitéz (1868–1957), 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia ellentengernagya, 1919-ben a magyar ellenkormány honvédelmi minisztere, majd fővezér, 1920–1944 között Magyarország kormányzója.

9 Adolf Hitler (1889–1945) nemzetiszocialista politikus, a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője, 1933-tól haláláig német birodalmi kancellár, 1934-től Führer.

még ha neki tévesen az is volt a meggyőződése, hogy lépéseivel a magyar érdekeket szolgálja. A kormányzó elmozdításának/lemondásának körülményei jól ismertek, erre most nem térünk ki.¹⁰

LAKOSSÁGI REAKCIÓK

A hatósággal együttműködő, a honfitársaikat üldöző állampolgárokon kívül összességében elmondható, hogy két további reakciót különíthetünk el a nem zsidó magyar lakosság tekintetében.¹¹ Itt két példát hozunk fel a civil szférából mint eseteket. Egy részük, habár a zsidó honfitársai elhurcolásával nem értett egyet, likvidálásukkal még annyira sem, de nem mert szót emelni, félt a következményektől, ismerve, hogy mivel járna, ha ezt megtenné. Ezzel kapcsolatban 2011-ben Kollányi Erzsébet ny. tanítónő megindultan számolt be a kalocsai zsidóság vonatkozásában azoknak hatósági összegyűjtéséről, a Tomori utcán történt megalázó végighajtásukról. Elmondása alapján tudjuk, sokan elítélték ezt a városban – persze voltak, akik nem bánták –, azonban sokan tartottak tőle, hogy mi lenne, ha megszólalnának, akkor a csendőrök és egyéb nyilas-szimpatizáns elemek velük is ugyanígy járnának el... Nevezett idős szemtanú könnyeivel küszködve, sok év után is beleborzongva név szerint is említett meg egyes kalocsai zsidókat, elmondva, hogy milyen nehéz volt számára az általa „rendes emberek”-nek nevezettek kálváriáját látni: „Szegény Elkán Samuék már alig tudtak vánszorogni.” – mondta elcsukló hangon.¹²

Mások, habár tisztában voltak, hogy mivel jár, ha zsidó személyeknek segítenek, esetleg bújtatnak is, ezt még is megtették. Salkaházi Sára szociális testvér és más emberbarát, jóra való szerények sorsa mára jól ismert. Nevezettet védenecivel együtt lőtték a Dunába 1944. december 27-én.¹³ Más magyar civilek sokat kockáztatva ugyan, de szerencsésebben jártak, és sikeresen mentettek életet. Példaként említhető közülük e sorok írójának ükanyja, Kaczerenka Mária, akinek a családi elbeszélések alapján teljesen természetes volt, hogy segíti zsidó honfitársait. Ő magáról nem gondolta, hogy valami nagy dolgot tett volna, ez volt számára a normális, mivel nem értett egyet senkinek semmilyen okból történő üldözésével, ellehetlenítésével. A későbbiekben ő maga nem is beszélt túl sokat arról, amit tett. Óbudai lakásán egy zsidó szatócsot és annak családját bújattatta. Mindannyian túléltek a holokausztot, további sorsukról azonban sajnos nem tudunk semmit. A nevezettnek ügyelnie kellett nagyon, ne tűnjön fel másoknak, hogy több személyre való élelmiszert szerez be

10 *Török Bálint*: 1944. március 19. – 2. Magyar Szemle-Új folyam XXIX/XIII. 2004. 5–6. sz. 73–88.; *Ungváry Krisztián*: Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. Rubicon XV. 2004. 11. sz. 4–11. Vö. *Karsai László*: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Budapest, 2016.

11 A lakossági reakciókról általánosságban ld. Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

12 Dr. Szökéné Kollányi Erzsébet szíves szóbeli közlése. Kalocsa, 2011. január 24. Kollányi Erzsébet, sasvári (1923–2015): kalocsai rk. tanítónő, id. Kollányi Ödön (†1957) kalocsai polgári iskolai igazgató leánya, és az egyháztörténeti munkáiról is ismert Kollányi Ferenc (†1933) nagyváradai kanonok unokahúga. Első férje, Szentiványi László kir. honvédtiszt odaveszett a II. világháborúban, tőle egy leánya született. Második férje Szőke János jogász volt. Oszályidegen lévén a háború után nem kapott tanítói állást, kifőzdében dolgozott. Vö. *Sági György*: A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946. BA-szakedolgozat. PPKE BTK, Piliscsaba, 2011. 10. A kalocsai zsidóság végőráiról ld. részletesen *Magóné Tóth Gyöngyi*: Zsidók Kalocsán és környékén. Kalocsa, 2009. 35–66.

13 *Mona Ilona–Szeghalmi Elemér*: Vértanú kortársunk: Salkaházi Sára élete és munkássága. Budapest, 1990. Vö. *Schéda Mária*: Boldog vagy, Sára? Salkaházi Sára útja a vértanúságig. Budapest, 2004.

időről időre (nem csak magának), már amennyire a háborús körülmények közepette ezt meg lehetett oldani.¹⁴

BUDAPEST A KÉT LEVÉL KELETKEZÉSEKOR

Sztójay Döme¹⁵ a zsidók lakásával és lakóhelyének kijelölésével foglalkozó miniszterelnöki rendelete 1944. április 28-án jelent meg.¹⁶ Szendy Károly,¹⁷ a főváros polgármestere még a német megszállás elleni tiltakozása jeleként mondott le korábban; utóda, Farkas Ákos¹⁸ rendelte el a zsidóknak, az ún. „*csillagos házak*”-ba történő elkülönítését 1944. június 16-án. Az átköltöztetések június 24-én kezdődtek meg.¹⁹ A főváros valamennyi kerületében voltak ilyenek, a legnagyobb hányaduk a későbbi pesti gettó területét ölelte fel.²⁰ Már a Szálasi-rezsim idején történt meg gettóba zsúfolása a budapesti zsidóságnak Vajna Gábor²¹ belügyminiszter november 29-i rendelete alapján. Ez a VII. kerületben, azaz az Erzsébetvárosban volt. A „*csillagos házak*” létesítése már a jövőbeni deportálások érdekét szolgálta.²²

Az átlagcivilek mellett sokkal hatékonyabban tudtak életeket menteni a Magyarországra akkreditált államok diplomatái, a Nemzetközi Vöröskereszt emberei, noha a hatóságok tudhattak embermentő működésükről, azonban nem kívánták kockáztatni az általuk képviselt országokkal való kapcsolatok megromlását, továbbá Szálasi azzal, hogy elnézte embermentő munkájukat, ezzel jelezte, hogy elvárja cserébe részükről kormánya nemzetközi elfogadását. Lévéen tisztában volt vele, hogy hatalomra jutásának körülményei hagytak maguk után kívánni valókat (német segítséggel, Horthy megszarolásával).²³ A független államok diplomatái nagy számban adtak ki menleveleket. Köztük is kiemelkedő volt Angelo Rotta²⁴ apostoli nuncius és Gennaro Verolino²⁵ nunciaturai „*uditore*” mun-

14 Unokájának, ifj. Király Istvánné Wurth Margitnak (*1939) és dédunokájának, Sági György Andrásné Király Évának (*1960) szíves szóbeli közlése, Budapest, 2020. május 21. Kaczerenka Mária (1890–1965) tót származású budapesti születésű rk. téglagyári munkásnő Óbudán. Ősei a Trencsén vármegyei Viszolahja valósiak voltak. Első férje 1920-ig Bódi Gyula (†1959), akitől három gyermeke született, második férje Weresinczy János (†1974).

15 Sztójay Döme (1883–1946), született Dimitrije Stojaković, katonatiszt, 1944-ben Magyarország miniszterelnöke és külügyminisztere.

16 1610/1944. M. E. sz. rendelet. Magyarországi Rendeletek Tára. Budapest, 1944, 475–479.

17 Szendy Károly (1885–1953), született Hinterscheck Károly, 1934–1944 között Budapest polgármestere.

18 Farkas Ákos, kóji és doroghi (1894–1955), Budapest polgármestere 1944–1945 között.

19 Csillagos Házak 1944–2014; <http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=kronologia/1944/junius/8-14> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

20 *Klacsman Borbála*: „Egy szobában tízen laktunk”. Történetek a gettóból. Újkor.hu.; <http://ujkor.hu/content/egy-szobaban-tizen-laktunk-tortenetek-gettobol> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.) Vö. Polgármesteri rendelet a zsidók által lakható épületek kijelöléséről, 1944. június 16. Fővárosi Közlöny 30. sz. 1–8. és Polgármesteri rendelet a zsidók által lakható épületek végleges kijelöléséről, 1944. június 24. Budapesti Közlöny 141. sz. 6–8.

21 Vajna Gábor (1891–1946) hungarista politikus, a Nyilaskeresztes Párt tagja, 1944–1945 között Magyarország belügyminisztere.

22 *Mink András-Rév István*: Budapest 1944. In Csillagos Házak 1944–2014; http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=tortenet_i_hatter/bevezeto és Csillagos Házak 1944–2014; <http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=kronologia/1944/junius/22-30> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

23 Uo. Vö. Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

24 Angelo Rotta (1872–1965) pápai diplomata, 1922-től közép-amerikai apostoli internuncius, 1925-től Törökország apostoli delegátusa, 1930–1945 között Magyarország apostoli nunciusa, 1922-től haláláig thébai címzetes érsek.

25 Gennaro Verolino (1906–2005), pápai diplomata, 1944-től „*uditore*” – kvázi asszisztens – a budapesti Apostoli Nunciaturán, majd a csehszlovák nunciaturán szolgált, 1951-től El Salvador és Guatemala-, 1957-től Costa Rica apostoli nunciusa, majd 1963–1967 között a Szerartások Kongregációjának titkára, 1969–1986 között a Pápai Régészeti Bizottság elnöke, 1951-től haláláig korinthusi címzetes érsek.

kája. A nuncius a pápa hozzájárulásával Budapesten is számos épületet vont az Apostoli Szentszék védelme alá, ahol az életveszélyben lévő emberek menekültek lelhetnek.²⁶

Esty Miklós²⁷ pápai világi kamarás Serédi Jusztinián²⁸ bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek „*gentiluomo*”-jaként²⁹ szolgált. A német megszállás idején az Országos Magyar Földhitelezet igazgatója volt, pozíciójából azonban Szálasi hatalomátvételét követően a személye iránti politikai bizalmatlanság következtében a nyilasok elmozdították, bukásukat követően térhetett csak vissza hivatalába.³⁰ Szabad mozgásának garantálása céljából Rotta nuncius részére is oltalomlevelet állított ki, ahogyan a hercegprímási iroda is igazolta, hogy Esztergomban is rendelkezik állandó szálláshellyel a budapesti lakhelyén kívül. Ezenfelül az Actio Catholica is nyilatkozatot állított ki számára, hogy képviselőtkben végzi a menekültek, bombakárosultak stb. étkeztetését, segélyezését, ezért a fővárosban tartózkodik.³¹

Esty Miklós útleveleképe
(Szent István Társulat, Irattár,
Esty Miklós hagyatéka 1. 3.)

POLAK GÉZA LEVELEI

Polak Géza ügyvéd Estyt hosszú évek óta ismerte már, amikor még a Szentkirályi utcában lakott, ahol a Szent István Társulat székháza is volt. Így e régi ismeretségre való tekintettel szánta el Polak magát arra, hogy a Dohány utcai zsinagóga szomszédságában lévő „*csillagos ház*”-ból levélben forduljon Estyhez, kérve segítségét. Sorából egyértelműen kiérződik, hogy mennyire kétségbe volt esve, ő és családja teljes létbizonytalanságban volt, nem tudva, hogy mit hoz a holnap, bármikor jöhettek értük s elvihették őket. Megszűnt minden ráhatásuk az életük irányítására, függetlenségüket, szabadságukat elvesztették. Az olvasó számára is nehéz eme elkeseredett sorokat olvasni. Első levelét 1944. november 16-án³² vetette papírra, ügyvédi fejléces Wesselényi utcai tartózkodási helyével ellátott levélpapíron:

26 A két olasz pap-diplomata embermentő működéséről ld. *Matteo Luigi Napolitano*: Budapest igazai. A Soá és a vatikáni diplomaták. Budapest, 2014.; Office of Strategic Services: A zsidók Magyarországon; http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile_id/772/ (Utolsó letöltés: 2020. 05. 24.)

27 Esty Miklós (1895–1973), bíborosi „*gentiluomo*” az 1920-as évektől 1948-ig, világi pápai kamarás, 1942-től az Actio Catholica alelnöke, 1951-től a Szent István Társulat delegált adminisztrátora.

28 Serédi Jusztinián OSB (1884–1945), született Szapucsek György, 1905-től a bencés rend tagja, 1927-től bíboros, esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása.

29 Magyarosan *dzsentiluómó*, azaz személyi szolgálattevő, szó szerinti jelentése: úriember. Olyan, a bíborosok kíséretéhez tartozó világi személy – nem szükségszerűen nemes –, aki az egyes főpap körüli különféle teendők, feladatok elvégzésére vállalkozik, illetve azokra kap kinevezést. A „*gentiluomo*” rendeltetése, hogy a főpap kellő méltósággal tölthesse be magas hivatalát. Rendszerint a világi hatóságok felé képviseli a főpapot. Ld. *Mészáros István*: Primások, pártok, politikusok, 1944–1945. Budapest, 2005. 11. Vö. *Érszegi Márk Aurél*: Pápa, Szentszék, Vatikán. Budapest, 2014. 116.

30 Szent István Társulat Irattára (továbbiakban: SzIT) Esty Miklós hagyatéka 1. 5. 1. fol.

31 SzIT Esty Miklós hagyatéka 1. 4. 1–3. fol.

32 SzIT Esty Miklós hagyatéka 3. 129. 1. fol.

„Méltóságos Uram!
Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Engedje meg, hogy súlyos helyzetemben egy nagy kérelemmel forduljak Önhöz. Személyesen nem tehetem tiszteletemet, mert már hónapok óta beteg vagyok, járni nem tudok és mert családommal együtt már április 7-ike óta csillagos házban vagyok kénytelen lakni, honnan ki sem mehetnék.

Égető szükségünk lenne egy külföldi követség által kiállított védlevélre vagy menlevélre és tegnap hallottam, hogy ilyent a pápai nunciatura is kiállít. Igen Tisztelt Igazgató Úrnak vannak a nunciaturán barátai, ismerősei és így valószínűleg tudna részünkre ilyen védlevelet ott megszerezni. Ha kérelmem nem okoz túlnagy fáradtságot, nagyon kérem, méltóztassék feleségem, Gyuri fiam, sógornőm és személyem részére ilyen védlevelet külön-külön kiállíttatni és azokat lehetőleg sürgősen hozzám juttatni, mielőtt még az óbudai téglagyárba vagy nem tudom hová elvisznek bennünket. Sógornőm izraelita, mi hárman pedig reformátusok vagyunk, ez azonban talán nem lesz akadály a védlevelek kiállításánál. Adatainkat a csatolt mellékleten közlöm.³³

Kétségbeejtő helyzetünkben nincs kihez fordulnom, ezért ne vegye zokon, hogy Tisztelt Igazgató Urat terhelem, ki velem s fiammal szemben mindig nagy jóakaratot tanúsított. Kérem velem egy szóval közölni, számíthatok-e jóakarató közbenjárására és maradok

kiváló tisztelettel

hálás híve:

Dr. Polak Géza”

Esty Miklós válaszlevele nem ismert, de feltehetően nem is volt, szóban üzenhette meg együttérzését, biztosítva Polakot, hogy közbenjár az ügyvéd és annak családja érdekében, megszerzi a szükséges papírokat az Apostoli Nunciaturától.

Polak ügyvéd újabb, november 20-án gépelt³⁴ – szintén fejléces – leveléből legalábbis egyértelműen erre következtethetünk:

„Méltóságos Uram!
Igen Tisztelt Igazgató Úr!

Végtelen hálával és köszönettel vettük szíves értesítését a kért iratok megszerzéséről. Most már nyugodtak vagyunk a felől, hogy – talán – nagyobb baj nem érhet.

Bánt és sajnálom, hogy az értékes iratokért egyikünk sem mehet el személyesen is megköszönni rendkívüli jóindulatát, de be vagyunk zárva, egyikünk sem mehet ki a házból védlevél nélkül. A legelső alkalommal azonban bármily módon is személyesen teszem tiszteletemet, hacsak betegségem nem köt ágyhoz.

33 A csatolmány nem található meg a hagyatékban, Esty ezt az Apostoli Nunciaturára adhatta be. Rotta nuncius annak az 1939–1945 közötti iratanyagát elégette, tartva attól, hogy illetéktelen kézbe kerülhet a nunciaturai irattár a szovjet megszállást követően. Az 1920–1939 közötti levéltári anyaga a pápai diplomáciai képviseletnek a Vatikánban megtalálható, erről inventárium is készült. Ld. *Tóth Krisztina–Tusor Péter*: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*. CVH I/14. Budapest–Róma, 2016. A XII. Piusz pápa korabeli vatikáni levéltári anyag megnyitásáról, és az arról való első benyomásokat ld. *Tóth Krisztina*: *Vatikáni kutatás a koronavírus árnyékában*. XII. Pius frissen megnyitott fondjai. Újkor.hu; <http://ujkor.hu/content/vatikani-kutatas-koronavirus-arnyekaban-xii-pius-frissen-megnyitott-fondjai> (Utolsó letöltés: 2020. 05. 26.)

34 SZIT Esty Miklós hagyatéka 3. 129. 2. fol.

Ezért kérem Igen Tisztelt Igazgató Urat, méltóztassék az iratokat jelen levelem átadójának kiadni; az illető megbízható és ha netán tudomása van arról, hol van egy pápai védettséggű ház, melybe beköltözhetnénk, méltóztassék ezt is velem közölni.

Rendkívüli jóságát magam és családom nevében újólag köszönve vagyok

Kiváló tisztelettel

Lekötelezett híve és tisztelője:

Dr. Polak Géza”

A fentiek alapján feltételezhetjük azt, hogy erre is szóban érkeztett válasz Estytől, ami érthető is; a legapróbb hiba esetén mind a világi pápai kamarás, mind pedig a közte és Polakék között közvetítő küldönc is bajba kerülhetett volna, így azonban, mivel nem volt egyértelmű nyoma Esty bekapcsolódására az embermentésbe, így több eséllyel volt lehetősége a háttérben intézkedni.

Érdeemes a dátumokra is egy pillantást vetnünk: a második levél keltét követően 9 nappal született meg a budapesti zsidóság gettóba hurcolásának belügyminiszteri elrendelése, így még az utolsó pillanatokban nyílt esélye a Polak családnak, hogy megmenekülhessen. Ez annak fényében még inkább igaz, hogy november 18-án – 2 nappal Polak második levélét megelőzően – lettek felszólítva a budapesti „*csillagos házak*” lakói, hogy be kell a VII. kerületi egységesre kialakított gettóba költözniük (Az ügyvédék ugyan már ekkor is az Erzsébetvárosban voltak.).

Olvasva Polak leveleit, világossá válik a helyzet abnormalitása, annak természetellenesége, hogy mondvacsinált okok miatt kelljen embereknek hasonló levelekben fordulniuk másokhoz, akik lényegében teljesen a véletlen művének köszönhetően voltak csak jobb helyzetben. Pedig nem újkeletű az a megállapítás, hogy nem maga dönt az ember arról, hogy minek születik. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy Esty Miklóshoz hasonlóan a magyar társadalomban is voltak azért szép számban, legyenek akár számunkra ismertek vagy ismeretlenek, akik kétségtelenül életük kockáztatását is vállalva emberek tudtak maradni az embertelenség közepette is, s lehetőségeikhez mérten mentették az életüket.

Sági György

Töredékek a györkönyi zsidóság történetéből

Írástomat Hidasi György (1920–1980) nagyapám emlékének ajánlom.

Az alábbiakban a Tolna megyei Györköny zsidóságának történetéből osztok meg töredékeket. Nem törekszem a teljességre, céloom inkább a megemlékezés. Arra szeretném még felhívni a figyelmet, hogy Györköny a második világháború előtt nem volt színtiszta német–evangélikus község. Az egykori magyar mezővárost a török kiűzése után Meszlényi János birtokos német evangélikus jobbágyokkal telepítette újra, és egészen 1945-ig a német nemzetiségűek lakták többségben, de nem egyedülként. Nem határozható meg pontosan, Györkönyben mikor jelentek meg a zsidók, csupán arra hivatkozhatnánk, hogy a környéken